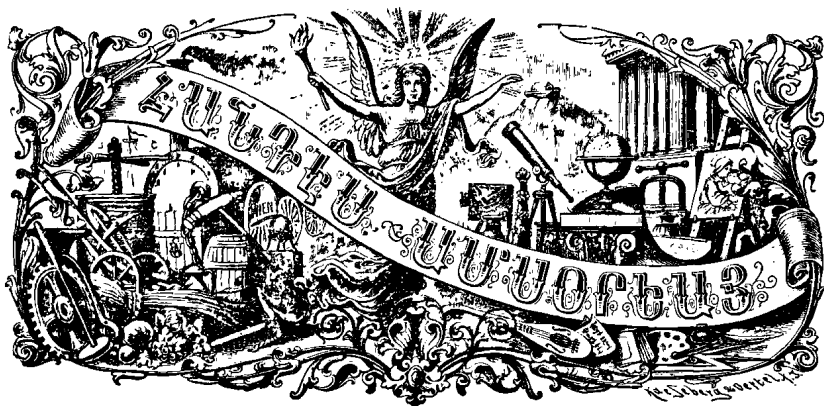

ԲՐՈՐՑԱԿԱՆ, ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ, ԱՐՈՒԽՍՏԳԻՏԱԿԱՆ

Թ. ՅԱՐԻ 1895

Տարեկան 10 ֆր. ուկի — 4 յր.:
 Վեցամսեայ՝ 6 ֆր. ուկի — 2 յր. 60 ֆ.:
 Մեկ թիւ կ'արժէ 1 ֆր. — 50 կոպ.:

ԹԻՒ 12, ԴԵԿՏԵՐԵՐ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ԼԵՋՈՒՍՐԱՆԱԿԱՆ

ԵՐԱՐՑԱՐԸ ԼԵՋՈՒՍՐԱՆԱԿԱՆ ՎԵՐԻՆ

(ԸՆԴՈՒՄՆԱԿԱՆ
 ԻՆՏԵՐՆԱԿԱՆ)

այց տեսնենք թէ որչափ
 ինչ կ'օգտի օտարէն այս
 աշխարհաբարբ:

« Հայերէն լեզուն,
 կ'ըսէ մեծաշուռ Teza,
 փաստաւոր ճեմարանի
 ուսուցիչ հայագէտ Ի-
 տալացի, երեք նահան-
 գի բաժնուած է որոնց իւրաքանչիւ-
 րին գրուածոց մօտիւն թէեւ հայ,
 բայց «է՛ն» կամ տաճիկ կամ գաղ-
 ղեացի, կամ ուրիշ կամ գերման է, եւ իւրաքան-
 չիւր գիւրք, որ շրջանին վերաբերին յայտնապէս
 ինչուցընէ, — Եւ շատ իրաւամբ. վասն զի այս-
 օր մեր ազգին արեւմտեան մասին մէջ գաղղիա-
 կան դպրութիւնը լայնածաւալ տարածութիւն մը
 գրուած ըլլալուն, իւրաքանչիւրին ձեռքը կը
 գտնուի գաղղիերէն մատենան, միտքը՝ գաղղիա-
 կան խորհուրդ, եւ բերանը՝ գաղղիախօս լեզու,
 որով իւրաքանչիւր ոք կը բռնագատի երբեմն

ձգ

նաեւ յակամայ կամ նոյն լեզուին խորհրդա-
 ծելու եւ խօսելու կերպն եւ ի հայն մտցընել.
 սակայն ի՞նչ է այդ անպատեհութեան հե-
 տեւութիւնն, եթէ ոչ՝ բռնազօրիկ ճամարտա-
 կութիւն եւ անհեղեղ հայաբանութիւն մը, որ
 լսողին ականջը կը դռնցնէ ու կը վերաւորէ:
 Ի՞նչ ըսենք այն տառապեալ, իմաստակ, խեղճ
 թարգմանութեանց, որ կ'ըլլան ի գաղղիական-
 նէն, երբ ամէն բառ նիւթապէս կը թարգմա-
 նուի, առանց նոյն բառին զօրութեան հաստ
 ըլլալու եւ առանց լաւ մը կ'ընելու՝ թէ բառին
 դիմաց գրուած բառն ի հայտն ունի՝ նոյն զօ-
 րութիւնը, եւ ամէն ասացուած փոքր կ'առնուի:
 Այնպէս ականքներ եւ այդ անվարժութիւնն, որ
 եթէ մէկն ձեռք առնու ալ յազդիսի թարգմանու-
 թիւն մը, իսկոյն կարծես թէ ինքնին մեծաձայն
 կ'աղաղակէ՝ թէ « Ի գաղղիականէ եմ անվարժ
 ձեռաց արդիւնը, » Համեմատե մեր այսօրեան
 Դասագրքը մեծագոյն մասը: Այդպիսի գրուած-
 քի մը միտքն իմանալու համար հարկ է գաղ-
 ղեերէնը մտաց առջեւ բերել եւ յետոյ ա-
 նոր վրայէն մեկնել հայ թարգմանութիւնը:
 Մեր ըսածը լուսաւորելու համար միտ դնենք
 թարգմանութեան լաւ յաջողութեան համար
 պահանջեալ անհրաժեշտ կարեւոր պայմաննե-
 րուն, որ են՝ ա) Բազմ հմուտ ըլլալ թէ ան լե-
 զուին, որմէ կ'ուզենք թարգմանել, եւ թէ բ)
 ան լեզուին որով կ'ուզենք թարգմանել: Այն-
 պէս կարեւոր են այս երկու պայմաններն, որ
 միոյն պահատութիւնն ի դերու կը հանէ եւ գրե-

Թէ կ'ոչնչացնէ թարգմանութեամբ դիտուած պտուղը: Բաւական չէ երկու լեզուներն ալ չափաւոր գիտնայ, ոչ. այլ երկուքին եւս հոգւոյն, եւ բացատրութեան ուժին ու զօրութեան, առօտեանոց սաստիգութեան կամ մշտնութեան եւ այլն, քաջ խելամուտ ըլլալու է: Ուղիղ հետեւութեամբ ուրեմն գաղղիականն ի հայ եղած թարգմանութեանց յարգութեան համար կը պահանջուի թէ գաղղիերէնի եւ թէ հայերէնի հոգւոյն լաւ խորամուտ ըլլալ ու թափանցել:

Ուշագիւր ընթերցողը կը տեսնէ թէ հակառակ չենք բնաւ թարգմանութեան. այլ մեր նպատակն է յորդորամիտ ընել թարգմանիչ հեղինակներն, որ ըստ հայկական ոգւոյ ըլլան թարգմանութիւնները. թարգմանութեամբ ալ կրնանք ըզպատել հայ լեզուի կատարելաւ ուսման եւ զարգացման: Իւրաքանչիւր գրող պարտք ունի իւր մայրենի լեզուին կատարելութեան ըստ կարի նպատամատուց ըլլալ, որով ի սակաւ ժամանակի, եթէ միաբան գործուի, յայտնապէս կը տեսնուի թէ քննչէս մեր անկարգաբան լեզուն կ'ուսնա իւր բարձրագոյն ձախրանքը, եւ առ ի չգոյն ինքնագիր գրուածոց բացուած վիճքի քիչ ատենէն կը լեցուի: — Սակայն այս խորհրդածութիւնն պէտք չէ այնպէս առնուլ, իբր թէ սուրբ ձեռքերինս առանձն կտրել ու յապաւել կ'ուզենք հայերէնի մէջէն այն ամէնը՝ ինչ որ հարազատ հայ չի թուիր մեզի. վասն զի այն ատեն յետին աստիճանի աղքատութեան եւ չքաւորութեան կը մատնենք մեր գեռաբոյս, նորա բողբոջ աշխարհաբարը: Բայց ստիկայ ըստ մասին գրելով եւ անհնարին իսկ համարելու ենք, վասն զի 40—50 տարուան միջոցին մէջ անընդհատ գործածուած օտար բառք եւ բացատրութիւնք այնպէս մը փոփոխուած եւ հայացած են, որ իբր բնիկ հայ բառ ու բացատրութիւն անխտիր ի գործածութեան են: Միայն մեր կրցածին չափ պէտք ենք չափաւորել այն անկախութիւնն ու ազատութիւնը, զոր անխիղճ կը գործածենք օտար լեզուին նմանաց եւ հոգւոյն իտեղաբոյ հարցնելու: —

Բայց երանք թէ միակողմանի միայն ըլլար մեր գեռական լեզուին սպառնացած վտանգը, մեր այս ըղձական բաղձանաց աղէտալի ժխտականը կը տեսնենք յաջորդ տողերուն մէջ:

Առաջին համարին մէջ ակնարկած նորաբանութեանց հեղեղը՝ թարգմանութեանց մէջ մանաւանդ անարդիւ յառաջ իր խաղալ, կործանելով ամէն թուրք եւ խղիւղով ամէն

սարք ու կապանք: Ուրչափ գիտութիւնն յառաջագիմութեան քայլերն յառաջ կոչ կը շարժէ, եւ մարդկեղէն արուեստից գիւտերը կը յաճախեն, նշնչափ լեզուի մը պիտոյքն զգալի կ'ըլլայ, եւ լեզուին բնական ու բարոյական պարտքն է՝ յառաջագիմութեան ընթացքին մէջ յերեւան ելած գիւտերուն, գիտութեանց, առարկայից, մտածութեանց են եւն, յարմար եւ նմանատիպ անուններ շնորհել, որով թէ գիւրաւ ճանացուին եւ թէ հասարակաց ստացուածք ըլլան: Այնուհետեւ իւրաքանչիւր անհատ պարտք ունի այն հաստատեցած ստացուածքն իբր իւր անձնականը գործածելու, եւ կարող չէ ըստ քմաց փոփոխել զայն եւ կամ ամենեւին իսկ եղծանել եւ ինքնահաւանութեամբ իրեն հաճող երեւցածն հրապարակ նետել: Եւ ժամանակն որամենայնի հաստատութիւն կու տայ, իւր ամրացուցիչ ձեռաց զօրութեամբ ի մամրապնդէ զայն, զոր լեզուն գտած եւ ի հասարակաց վայելաւ տուած է: Լեզուի մը բառից գանձն այս կերպով ձօնացած չէ՝ արդեօք. միթէ այժմ ունեցած բառից միթերքն այս ճամբով հասած չենք ցնեղ: Սակայն հոս ամենածանր եւ կարեւոր ինչիկը կը ծագի, թէ այս անուանարկութեան պաշտօնն ո՞վ պիտի վարէ: — Գիտենք թէ լեզու ըսուածն անմուռն է, կը խօսի միայն այլոց գրչին տակ եւ լեզուին վրայ. եւ այս լեզուն ունի իւր հաստատութիւն կանոններն, որոնց վրայէն կը ծագի ու կը ձեւաւ մենայն ինչ: Արդ անմուռն լեզուն իւր կանոնաց ձեռքը կը գտնէ պատշաճ անունն ի հարկաւորութեան, կամ գիտնող գործակցութեամբ եւ Ծարտարութեամբ եւ կամ առաւել եւս ժողովրդեան եւ ուսման միջնորդութեամբ, որ հնարիչ եւ պահպանիչ է իւր լեզուին: Բայց արդեօք ամէն գիտնականին (նաեւ ուսման) հնարածն իբր հարազատ լեզուի գանձէն հանեալ գոհար մը պիտի յարգուի, եւ ամէնքն նոյնը հարկ է որ գործածեն: Հարցում մը՝ որուն պատասխանը կը թողուցը ընթերցողին . . . :

Ինչպէս գիտութեանց առարկան զանազան է, նոյնպէս գիտենք որ նոյն գիտութեան ոճն ու սեպակն բառերն եւ անուանքն պլելապլ են եւ նոյնին յատկացեալ:

Բնական է որ մարդ լեզուի մը ազբառութիւնն ան ժամանակ կ'իմանայ, երբ ինք զինքը մասնագիտութեան մը տալով՝ սրտի ցաւով կը տեսնէ թէ կը պակսին լեզուին մէջ առ կամ ան առարկային յատկացեալ բառեր, ուստի եւ կը ստիպուի այդպիսի առարկայից վրայ խօսած ատեն՝ կամ առանց անուան անյիշատակ թողուլ,

եւ կամ այլազգի անունն ի կէր առնուլ: Արդ այսպիսիք ամէն ջանք եւ սխիշտ կ'ընեն, մատենան կը թերթեն, բառագիրքներ կը մաշեցնեն, գիտնաց կարծեաց հետամուտ կ'ըլլան, նաեւ շատ հեղ ուսմկին ալ խորհուրդ հարցնելու չեն շիկնիր, մէկ խօսքով՝ ամեն հնարաւոր միջոցներն ի գործ կը դնեն, եւ սակայն իրենց մեծաբիրտն ճգացն էլքը կ'ըլլայ՝ տխուր ստուգութիւն մը թէ լեզուն նոյն առարկային տակաւին առանձին բառ չունի: Վերջապէս կը սկսին յատկացնել բառ մը. եւ ահա յերեւան կ'ըլլէ մեր նոր կամ նորիւն՝ բառ ըսածը:

Ցարախոյս չկայ որ այդ նորերուկ բառերն հասարակաց քննութեան առարկայ կ'ըլլան, եւ ամեն մարդ իրաւունք ունի իւր կարծիքն յայտնելու, մէկը խմբածանօք, միւրը՝ ծանր բանիւք. հոգ չէ, հասարակութիւնն յամենայն դէպս կը շահի ինչու որ բոլոր կարծիքները քովէքով բերելով կը կշռէ, եւ սովորաբար ըստ բաւականի ուղիղ եզրակացութիւն մը կը հանէ:

Դատնանք հիմայ մեր խօսքի նիւթին, վերագոյն ըսուած աղբատութիւնը կը նշմարուի մեր նորածին աշխարհաբարին վրայ, որ աղբատ եւ անանկ է իւր բառից մթերքին կողմանէ եւ առ այսմ՝ զուրկ այն գեղեցկութենէն որ մեծաբանու կը փայլէ՝ իրենց գրականութեան գագաթն հասած լեզուաց պաղպաղուն ճակտին վրայ, սակայն խախտուեալ ջանքը՝ զոր գիտունք եւ ուսումնասէրք միացեալ զօրութեամբ ի գործ կը դնեն, կանխագուշակ նշան է, թէ պիտի զարգանայ մեր լեզուն: Բայց «միութեան իտլի», երկաթադուլութեան ցրտէ, կ'ըսէ առակը. այնչափ յետս կը մնայ իւր նպատակէն այս մեր լեզուն, որչափ իւրաքանչիւր որ ազատ իշխանութիւն եւ անկախութիւն կը գրուէ անձին՝ քարգիւրել, անանցելու, կարկատելու, նորածնելու, եւ արդէն ընդունուած նշանակութիւնը՝ անձնական ճոխութեան վրայ յեցեալ՝ փոխելու: Այս է պատճառն՝ որ այս յետին ժամանակներս կարի սակաւք միայն յանձն կ'անունն ի բազմաց հետէ ընդունուածն ու հաստատուածն գործածեն: Բանաձեւն անգամ մը մեր բառագիրքներն եւ կը գտնենք թէ որչափ շատ են այս բառագրոց թուերն, նոյնչափ իրարմէ տարբեր են գործածուած բառերը: Ասով ահա ելած է լեզուին մէջ անլուր եւ անընթանելի շփոթութիւն մը: Վերջին 15—20 տարուան մէջ լեզուին՝ բառագրութեան մէջ ըրած կարծեցեալ յառաջագիւմութիւն կը համարիմ՝ թէ օր մը մեր յաջորդները պիտի նշանակեն իրբեւ

«դիւրեւեւ» բառովն յեղեղութեան եւ անորիւնութեան: Այստեղ մին է այս մեր լեզուին վրայ, զոր կարծեմ ի բաց ջնջելը դայեր պիտի տեսէ, ինչպէս վերս իշխեցինք, առանց նաեւ ապահով ստուգութեան՝ թէ արդարեւ վերջապէս յաջողութեամբ պիտի պարզը՝ այս խանգարումն եւ պիտի լուծուի՝ կորդեան հանգցողը: Ուստի է արդեօք այն զարմանալի միութիւնը, որ եւրոպացի ազգաց մէջ գիտութեան մասին կը տեսնուի. այնպէս որ եթէ բանանք անոնց բառագիրքներն, թերթներ մասնագիտաց գրուածքն, աչքէ անցընենք հրապարակական թերթները, կը գտնենք սքանչելի միաբանութիւն մը. ամէնքը նոյն ոճը կը գործածեն, նոյն ասացուածք, նոյն բառը, նոյն անունը, եւ այլն. ամենայն ինչ իրեն սահմանաւ նեալ ու յատկացեալ տեղն ունի: Ինչո՞ւ արդեօք մերինները կը խորշին, կը քաշուին գործածել այլոց մեզի աւանդան, ըլլան հնաւանդ, ըլլան սովորութեամբ հաւորեալ նորերուկ բառեր: Ինչո՞ւ իւրաքանչիւր որ անձին իշխանութեամբ կը ժող, իւր բոլորութեն կարգաւորած բոլորեալ սահմանը ցատկել անցնիլ, խախտելով լեզուի մը թէ բառական եւ թէ համաձայնական համարուց մթերքն, եւ անոնց հաստատ հիմն ու հաստատմատ բունած երկիրն վրայ՝ անտառ եւ անկոփ քարանց խախտու չէնք մը բարձրացընել:

Եթէ ցայժմ մեր ըսածն պարզ անխաղկութիւն մին էր թարգմանողներու համար, կրնանք յանդիմանութիւն համարել բառագիրք յօրինողներու համար, որոնց ծրագրին առնազնաւոր կէտն է, կ'երեւայ, ամենածանօթ նշանակութեան հանդէպ դնել այնպիսի նորաստեղծ եւ անլուր բառեր, որ երկու բառագիրք իրարու համեմատողն անել զժողարուութեան մը առջեւ անկար եւ առանց օգնականի կը մնայ: Փոխանակ լեզուի միութեան ու կանոնաւորութեան ծառայելու, կը շփոթեն մտքերն եւ անմիաբանութեան կը դատապարտեն: Վէտ մին է այս, որուն անմտադիր ըլլալը պիտի հեռացընէ իրարմէ երկու գործները: Արդէն պարագայից բերմամբ մեր գրականութեան զարգացման աննպատակ արգելք մըն է՝ մեր երկու գրական լեզու ունենալն, որ է արեւելեան հայերէնն ու արեւմտեանը, կամ գլխաւոր կենդրոններէն առեւտր՝ Տիֆլիսը եւ Կ.Պոլսը: Ի՞նչ մէծ ջոճ էր գրական եթէ Յ—Ճ միջեւ ժողովուրդը նոյն օրինոց վարուցի գրական լեզուին մէջ, եթէ նոյն ըլլար խորհրդոց համապատասխան բառերն ու ձևերը . . . Եւ սակայն գեւ

այս ալ բառական չէ, ամէն քերական (grammaire) եւ բառագրող (lexicographe) իրարմէ տարբեր սկզբունք եւ ուղղութիւն ունենալ կ'ուզէ, եւ նորաւոր բառեր նետել հրապարակ: Գոնէ երկարժամանակեայ քննութեամբ հաստատեալ, մանրակրկիտ խուզարկութեամբ՝ նախորդին սխալ իմաստը փոխանակող (substituer) բառ մ'ըլար. ոչ, միայն ճաշակին հետեւողութեամբ եւ քիչ մըն ալ անձնական ճոխութիւն ստանալու տենչն է ասոր գրգռիչը: Այս էջերուս մէջ գրուած է ի ժամանակին թէ որպիսի չարագուշակ խառնաշփոթութեանց դուռ կը բանար վերջերս հրատարակուած գաղղ. Տայ. բառագիրք մը, որ Պր. Նորայրի բառագրոցն եւ ոչ կէս արժէքն ունէր: Կասկած մըն էր զոր յայտնած էինք եւ շուշափելի օրինակներով իսկ ցոյց տուած. այսօր կը տեսնենք պտուղները. ի հրապարակ ելած վէպերու եւ այլ գործերու լեզրով մանուկեանց մէջ:

Ահա իւր մայրենի լեզուին վիճակին վրայ արգահատող Տայու մը հարեւանցի տեսութիւնն, որուն սրտին չկայ ուրիշ հաճոյագոյն եւ ցանկալի բան. բայց ի՞նչ տեսնել՝ որ միութեամբ զօրութեան, փութիւյ եւ ջանքի միջոցով իրենց, ճշգրտութեամբ եւ կենդանութեամբ կը զարգանայ Տայու արդի լեզուն, որուն պիտի մանկեանց եւ անկերպարան վիճակին մէջ այնչափ սիրաւոր սէր ձգած են, ոչ թէ ազգայինք միայն, այլ մանուկանք. երողպոցի ազգերն իսկ, որոնց մէջ հայագիտաց թիւն երթալով կը բազմանայ. եւ որ զարմանալին է, պատիւ եւ փառք կը համարին անձանց այնպիսի լեզուի մը լեզուագէտ ըլլալ, ի նախատինս թերեւս շատ մը ազգայնոց, որք անփոյթ ըլլալով՝ իրենց մայրենի լեզուին յառաջդիմութեան նպատամատոյց ըլլալու, անձնատուր են մանուկանդ պարարտաւ ազգաց լեզուներուն՝ պարզապէս իրենց ճաշակն հաճելու համար:

Վերջացնենք: Լրագիր, օրագիր, պարբերագիր, մատենա, բառագրող, քերական, յոգուածագիր, թարգմանիչ եւ այլն, յեռն է յեռն քոթելու են մի միայն կէտ նպատակի ունենալով միաբան և) դոքսոթելու եւ կատարելադորեւելու մեր աշխարհաբարը. ք) քոթելու՝ աշխարհաբարին բառից միջերկն ընտրանք եւ լոգոթելու գրաբարն եւ ռամկէն փոխ առնելով. եւ է) քոթելու եւ քոթելու ընտրանք եւ կառուար խորշի խժուար նորաբանութիւններէ: Եւ այս միաբան ընտրանք շնորհիւ կ'ունենանք օր մը ճշեալ ու քաղցր աշխարհաբար մը՝ հայկական

«դոքս» եւ իրենցովն համեմատ զարգացած, զուտ եւ անխառն օտար լեզուաց ազգեցեւորներէ, եւ այս լեզուին միջոցաւ՝ կանոնաւոր մատակարարութիւն մը:

Հ. Գ. ՄՆՆ.

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ

ԲԹԻԹԿ ԲՐՈՒՆԵՆԿ ՊԵՏ ԶԻԹԻԿԵՆՆ ՓԵՐՈՒՆԵՆ

(Ըրոտնաւորութիւն Եւ Փրէ.)

Վանի կը յառաջանար եւ կը բարձրանար իւր զինուորական ասպարէզին մէջ Բարունակ Պէյ, նոյնչափ սերտիւ կը կապուէր ամէն անոնք՝ որք ուղղակի կամ անուղղակի պատճառ. կ'ըլլային իւր յառաջդիմութեան, եւ իւր ճոճ հասկացումն երախտագիտական նամակներ կ'ուղղէր՝ իր սիրականաց՝ Օտտանին, Սերվիշէնին, Ստ. Սայանեանին, Կարապետ Իւթիճեանին եւ ուրիշներուն, նամակներն՝ ազնուարարութեան, պարզութեան եւ համեստութեան առհասարակ այնքին՝ որոնց վրայ գաղափար մ'ունենալու համար՝ հերիք է կարգալ սա հետագայ բանի մը տողերն, որ 1856 Յունուար 6 ին Բուսանդուքէն Մոսկովի խմբագրապետին գրած նամակին սկզբնաւորութիւնն է.

«Գարեբ կ'անցնին, տակաւին զքեզ չեմ տեսնար. ժամանակը զուր տեղ կը քրտնի այսպէս արագ ընթացելով մը իմ երեւակայութեանս մէջէն զքեզ քարշելու ու խլելու. ոչ, ոչ, անհնար է անոր՝ քու սիրտը, պատկերդ ու քու աշխարհը անկից գողնալու, ասանկ արմատացեալ սէր մը դարբնեցնելու, եւ մանաւանդ որ ամէն նոր տեսութեան ժամանակ՝ այն սերը առաւել կը բողբոջի. ուրեմն երբեմն երբեմն տեսնուիլնք՝ դիտեմ՝ այս անգամ ասանկ ուշ տեսնուիլնու պատճառը իմ կողմէս եղաւ. վառն զի ձեր վերջին նամակը անպատասխան մնալով՝ իրաւամբ այնուհետեւ ձեր թղթակցութիւնը չըկրկնեցիք . . . »

«Ես զքեզ ճանչցիցի, սիրեցի, եւ բարեկամ սիրտս քեզի տըվի, միշտգեռ ես՝ իմ կեանքիս առաջին պարբերութեան մէջն էի. այն սերը այսուհետեւ արմատացեալ է եւ իմ մնացած կեանքիս հետ ամուսնացեալ . . . »

Իւր նամակները գրական գոհարներ են, եւ պատկեր անոր անկեղծ սրտին՝ զոր «ոսկին կողեց